

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mmxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

McHenry

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ СРПСКОГ МОЛИТВЕНИКА ИЗ 1512. ГОДИНЕ Трагом Решетарових истраживања

1. Увод. *Српски молићвеник* је прва сачувана штампана књига на српском народном језику, чији је први део (од 1. до 125. стране) публикован у Венецији 2. августа 1512. године, а други део (од 127. до 138. стране), као додаток 10. августа исте године. То је српски превод „латинског молићвеника *Officium beatae Mariae Virginis*, који је све до почетка XVII. вијека била најпопуларнија побожна књига за лаике”¹

Цео посао штампања *Молићвеника* планиран је готово две године раније, како показује трговачки уговор откривен у Државном архиву Дубровника,² а склопљен 31. јула 1511. године између Петра Ђурђева Шушића (Petrus Georgii Susich) као финансијера и Франческа Раткова Мицаловића (Franciscus Ratchi Mizalovich) као штампарског znalца, поменутог у колофону *Молићвеника*. Из уговора се сазнаје да је Франческо Мицаловић још 28. септембра 1510. године са пезарским издавачем Јеронимом Сончином договорио штампање богородичних служби, јеванђеља, епистола и монолога Светог Аугустина (*pro officiis Sancte Marie, evangelii, epistolis et soliloquiis Sancti Augustini stampandis*) на српском језику и писму (*in littera et idiomate serviano*), како би их потом продавао у Дубровнику и по Србији (*hic Ragusij et in partibus Seruie*).³ Своју идеју Франческо Ратков Мицаловић остварује августа 1512. године у венецијанској штампарији Ђорђа Русконија (Zorzi Rusconi) штампањем прве књиге на српском народном језику. По обављеном послу, већ 18. септембра 1512, Мицаловић из Венеције у Дубровник доноси два сандука књига на нашем језику (*in idiomate slavo*) и један на латинском (*in idiomate latino*) и испоручује их Петровом оцу Ђуру Шушићу (Giuro Sussich), о чему такође постоји сачувана потврда у дубровачком архиву.⁴ Већ наредне године, 20. августа 1513, Франческо (Ратков) Мицаловић с Ђуром Шушићем склапа нови уговор, по коме од свог пословног партнера преузима педесет примерака *Молићвеника*, штампаног претходне године српским језиком и писмом (*officia quinquaginta ligata et fornita ex officiis in littera et idiomate Serviano, stampatis anno transacto*), како би их распродао по Турској (*ad partes et loca Turcorum*)⁵

Од овог првог издања *Српског молићвеника*,⁶ колико је познато, остала су очувана три примерка – најпотпунији се чува у Француској националној библиотеци (Bibliothèque Nationale de France, Réserve B 5009),⁷ док се крњи примерци без Молитава Свете Бригите чувају у Кодрингтоновој библиотеци Колеџа Свих душа у Оксфорду (The Codrington Library – All Souls College, D. D. 14: 9);⁸ и у Библиотеци Џон Мален Америчког католичког универзитета у Вашингтону (Mullen Library – The Catholic University of America, Z 232).

Милан Решетар је на основу париског примерка првог издања *Српског молићвеника* начинио транскрибовано издање које је 1938. године објавила Српска краљевска академија.⁹ Почетни (први) и завршни (осми) лист првог табака допунио је ватиканским примерком другог издања. Исте године објавио је ортографску, фонетску и морфолошку анализу језика овог споменика.¹⁰ Као и у осталим случајевима, Решетарово истраживање је врло поуздано и исцрпно, тако да србистици преостаје испитивање непроучених језичких нивоа – првенствено лексичког и синтаксичког. Како за зборнике споменичког типа

¹ *Српски молићвеник од г. 1512*, Два дубровачка језична споменика из XVI. вијека, Београд 1938, XXVIII (Милан Решетар).

² Уп. Karlo Kovač, *Über Bücher und Bibliotheken im alten Ragusa*, Mitteilungen des k.k. Archivrates I (1914), 274–275; [Петар] Колендић, *Ћирилицом шћамљане књије за дубровачке кайшолке из 16 века*, Политика 8860 (1933), 1–2; Милан Решетар, *Српски молићвеник, XIX–XX*; Михаило Динић, *Три докуменћа о Офицју шћамљаним ћирилицом 1512 године*, Историски часопис 2 (1951), 109–114; Евгений Немировский, *Оксфордский экземпляр венецианского офичне свете дневе марне 1512 года*, Slovo 41–43 (1991–1993), 242–243.

³ Михаило Динић, *Три докуменћа*, 112.

⁴ *Исцо*, 113.

⁵ *Исцо*, 113.

⁶ Друго издање *Српског молићвеника* штампано је у Венецији 1571. године – в. Милан Решетар, *Српски молићвеник, XXI–XXIII*.

⁷ Милан Решетар, *Српски молићвеник*, XII; Евгений Немировский, *Оксфордский экземпляр*, 243.

⁸ Евгений Немировский, *Оксфордский экземпляр*, 245.

⁹ Милан Решетар, *Српски молићвеник*, 1–142.

¹⁰ Милан Решетар, *Језик српског Молићвеника од г. 1512*, Глас СКА CLXXVI (1938), 171–239.

– у корену глагола *вѣдѣти* аналошким угледањем на глагол *видѣти* (нсповн-дно 12.4, нсповнднєнє 129'2);

– у инфинитивној основи глагола чија се презентска основа завршава на вокал /и/ (благоволише 87'3, тарпнтн 55.1, притар-пнла ксть 128'7);

– у префиксу *ѣри-* добијеном од *ѣрѣ-* угледањем на примарни префикс *ѣри-* (прн-ображєнє 1'18, прнєнканьє 35'5 према прѣнквєтє 35.2, прнєстолн 38'10 према прнєстолн 39.6 и сл.);

3) Напокон, јављају се и лексички икави-зми механички преузети из предлошка (ва-внкъ-внка 27'2, лнпота 58.5, чрнѣω 72.12 и сл.).

и ← е 1) Спорадично се у посуђеницама романско /e/ затвара у српско /и/: (днлнкано [итал. *delicato*] 128'15, ко̀м̀планта [лат. *completa*] 54.1).¹⁵

иѣ ← ѣ 1) Дифтоншки развој старог затвореног /e/ као континуанта јата регистрован је у следећим старосрпским коренским морфемама:¹⁶ *болѣз-* (болнезань 134.15, бо-лезань 106.9, болнезнн 119'7, болежєнн 99.12, болежєннєнн 50.10), *болѣсѣ-* (боле-сѣтн 115'10), *бѣ-* (прнєнегохъ 89'7, побєгєнѣ 113.11), *бѣг-* (внєдє 99.13), *бѣл-* (внєлє 15'1, ѣвнєлѣ се 85'13, ѣвєлншъ 120'18), *бѣлѣ-* (внєлєгъ 13'5, внєлєгє 137.1), *бєсѣг-* (бє-сєдє 18.9, бєснєдє 50'14), *внєдѣ-* (внєдєтн се 102'7, внєдєтн 87'8, нєвнєдєнєнѣ 110'6, нєвнєдєнє 92.18, внєдєннѣхъ н нєвнєдєннѣхъ 130.4), *врѣг-* (врнєдєна 13'1, врнєдєнє 12.1, ѣврнєдншъ 68.11), *врѣмє-* (врнємє 33.1, врнємє 16'14, врнємєна 76'11, врнємєна 65.3), *вѣг-* (заповнєдє 18'6, заповнєдн 133'5, нсповн-єданьє 24.2, нсповнєданьє 60'3, нсповнє-датн 49'7, нсповнєдантє 62.4, прнповнєдєшє 29.6, прнповнєдєшє 79.17), *вѣк-* (внєкъ 18'9, вѣкъ 16'6, внєчєна 29.11), *вѣнѣ-* (внєнєцъ 122'9), *вѣр-* (внєрннємъ 31'15, внєрнѣ 18'4), *вѣсѣ-* (навнєстн 18.8, навнєщєнєнє 3'12, на-вѣщєнѣнѣ 31.2), *вѣш-* (завѣтъ 30.4, сѣвѣтъ 48.17, свѣтованьє 97.6), *внѣв-* (гннєвъ 54.4, гннєвъ 113'1, прѣгннєквєтє 42.2), *ѣорѣ-* (нє-нзѣгорнєлѣ 71'8), *ѣрѣх-* (грнєхъ 85'2, грнєхъ 107'8, грнєшєннєнн 54'1, грнєшєннєкє 12'18, сєгрнєшнѣхъ 106'12, сєгрнєшнѣхъ 108'1), *грѣв-* (дрнєвє 27'8), *грѣм-* (вєдрнємѣлєт 38.7, ѣзѣдрнємѣлєт 38.6), *гѣв-* (днєвє 1'10, дѣвє 2'4, днєвѣстєвє 39'2, дѣвнєцє 25'8), *гѣл-* (днєлѣ 132'3, дѣлѣ 97'13, дѣланьє

31'11), *гѣл-* (пнєднєлєннєкъ 17.9, нєдєлѣ 17.8, разѣднєлєннєнємъ 72.7), *гѣш-* (днєтн-ѣцн 48'15, дѣтнѣкє 52.17, дѣтнѣцн 63'1), *жєдрѣб-* (жєдрнєбн 42'1), *жєлѣ-* (жєлєн-лє 102'14, жєлєлн 97'7), *звѣзг-* (звнєзѣ-дє 17'2, звнєзѣдномъ 24.11), *зрѣ-* (зрнєтн 107.9, прнзѣрнєтн 119.6), *колѣн-* (кѣлє-нє 49'5), *крѣш-* (крнєпєкъ 19'10, крѣпєкъ 106.2, крнєпєстѣю 23.13, крѣпєстѣю 58'16, окрѣпн 135.15), *лѣв-* (лнєвє 48'14, лнєвє 49.13), *лѣз-* (нзѣлнєзєнєнє 13.10, ѣлнєзєшъ 13.14), *лѣш-* (лнєпє 35.9, лѣпє 29.1, лнєпѣтє 17.14, лѣпѣтѣ 23'10), *лѣшн-* (прнлнєпншє 110'1), *лѣшн-* (лнєтє 122'10, лѣтє 16.15), *млѣк-* (млнєкѣ 108.7, млнєкѣсєцъ 55.16), *мѣр-* (бєзѣмнєрнєнѣ 131'3, зєлнєрєлѣ 112.17, нзѣмнєрнєтн 130.11, сднєрнєнѣ 131.5, сднєрнєнє 121.2), *мѣсєц-* (мнєсєц 1.1, мнєсєцъ 16'13), *мѣсѣ-* (мнєсѣтѣ 74'3, мнєсѣтѣ 107'15), *нлѣн-* (плнєнѣ 34.5), *нѣв-* (прнпнєкєлє 106.15), *нѣсѣн-* (пнєсєнѣцє 44'9, пнєсєнѣцє 29.9), *рѣз-* (обрѣзаньє 1.6, прнрѣзаньє 123.13), *рѣк-* (рн-кє 23.18), *рѣч-* (рнєчн 18.9, рѣчн 129'17), *дрѣшн-* (одрѣшн 51'11, разѣдрѣшн 87'17, дрнєшнѣтѣ 101'2), *свѣг-* (свнєдѣтѣвѣ 38'8, свнєдѣтєсѣтѣвѣ 18'3, свнєдѣкє 129.3), *свѣшн-* (свнєтѣ 16'17, свнєтѣ 120.8, свнєтѣвннєнѣхъ 98.6), *свѣшн-* (свнєтѣлє 18'7, прѣсвнєтѣлн 25.7, прѣсвнєтѣлн 108'3, свнєтєлєстѣ 51'15), *слѣг-* (слнєдн 47.13, слнєдн 15'4, нєслнєдн-тѣ 110.3, слнєднѣтн 77.6), *слѣшн-* (слнєпнѣмъ 51'6, слнєпнєцє 101'3), *снѣшн-* (сннєгъ 27'5, сннєгн 26.11), *снѣшн-* (пѣспнєшн се 23.4, пѣ-сѣпнєшн 15.13), *срѣг-* (срнєдѣ 2'13, пѣсѣрѣдѣ 114'5, ѣсѣрѣдѣ 138.12, срнєтѣстє се 34'7), *стѣрѣл-* (стѣрнєлє 45'11), *стѣрѣл-* (остєрѣшє 83.3), *сѣг-* (снєдѣн 12'14, снєдн 48.10), *сѣм-* (бєзѣсѣмєнє 71.18, снємєнє 45.15), *сѣн-* (сн-єнѣ 86'18), *сѣн-* (снєнѣ 112'13, снєнѣ 108'13, снєнѣнѣ 130.5), *шѣрѣл-* (тєрѣпнєвѣ тєрѣпнєнѣхъ 114.1), *шѣрѣл-* (тѣрнєкѣвєшє 129'16, пѣтѣрнєкѣ-нѣ 83.14), *шѣл-* (тнєлє 52'17, тнєлє 7.8), *шѣ-сѣн-* (тнєсѣнє 133.3), *шѣшн-* (тнєшєнн 128'12, ѣтнєшнѣтн 132.12, ѣтнєшнѣ 132.1, ѣтнєшн-лє 108'15), *шѣшн-* (разѣшнє 18'15, разѣшнєнєкє 115'3), *хлѣб-* (хлнєбъ 45'7, хлѣбъ 116.9), *х(о)шѣл-* (пѣхѣтнєннєкє 50.16, хѣтнєтн 86.16), *цѣшн-* (цѣнєтѣ 63'15), *цѣл-* (нєсѣцєлн 115'14,

¹⁵ Уп. Žarko Muljačić, *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima XIV st. Prilog raguzејskoj diјakronој fonologiji i dalmatsko-mletačkoј konvergenciji*, Rad JAZU 327 (1962), 308–310.

¹⁶ Издвојени корени нису прасловенске реконструкције већ морфеме добијене након предисторијских фонолошких промена на српском језичком простору.

нсцелн 115:2), *цѣн-* (прнеценена 48:12), *чловѣк-* (чловнекъ 17:3, чловіекъ 46.8, чловнечаскомъ 39:4), *чрѣв-* (чрнева 48:1).

2) Идентичан развој регистрован је и у префиксу *ѣрѣ-* (прнебнва 49.5, прнебнвати 49.10, прневнше 25:17, прнебѣдрн 29.12, прнесѣтоліе 2:9, прнестола 61.14, прнечнсте 33.11, прнечнсьте 44:12), те у предлозима *ѣрѣд* (прнедь 129.18, прнедь 117:10), *ѣрѣз* (прнеза 15.3), *ѣрѣма* (прнема 50:17).

3) Дифтоншки континуант јата чувају и наставачке морфеме:

– у дативу (пшкланам се тебне 74.16, к мение прнеде 101.1, шдѣлговорнм тебне 113:7) и локативу једине (ѣ тебне се сварѣшн 97.14, створн ѣ мение 121.5, капла не осѣтане ѣ тебне 135:14) личних заменица;

– у локативу множине именица старе **ѣ*-промене (ѣ псалмнехъ 15:12, ѣ ѣстнехъ 20.4, пшновн пш ѣдѣхъ мшнхъ 121.6);

– у инструменталу једине (блажена не-веськнедм пшслом пѣна дѣхомъ светнедм 17.1, прнедм прншастѣдм гднновіедм 63.8, с чнсьтѣдм тѣломъ слѣжнмо 97.16), генитиву (досѣтшанкѣдм ... свнехъ светнехъ 20.10, конаць земље н морьсцнехъ длнна 122.11, пшда неѣ ѣ рѣке непрнпатель неговіехъ 95:2), дативу (мшлнтѣва врнедѣна шннедм 13:1, сѣлава сна кѣсть свѣдм светнедм неговнедм 28:4, к невольнедм грнешннкомъ показашо кшн 131:5), инструменталу (донла кшн неѣ светнедм прѣшн 29.13, мнлостн бо-га нашеѣ кнедм насъ походн 30.16, кралѣ нада свѣдм светнедм 135.15) и локативу множине (вѣхъ ѣ мѣкахъ тамннехъ 120.1, ѣ сѣмартѣнехъ гріеснхъ бшв 137.14) тврде заменичко-придевске промене мушкога и средњега рода;

– у имперфекту глагола I (нднехъ 45.14, недѣхъ 87.11, кѣннехъ 87.10), односно II Белићеве врсте (звкѣхъ 83.4), те код глагола *бшшн* (вѣхъ 120.1, бнехъ 49:1).

ѣе \leftarrow и 1) Вероватно под утицајем венецијанског адстрата и(ли) далматског супстрата фонетска секвенца [ѣр] факултативно прелази у [ѣер] (псалмтнеерн 28:12,¹⁷ пасѣткерѣ 12:17¹⁸ наспрам псалмтнерн 28.9, пасѣтнерн 123.13).

2) Континуант јата аналошки се могао ширити и на наставачке морфеме истискујући примарно /и/:

– спорадично у локативу множине именица старе **ѣ*-промене (на мшннехъ шсьнокао ю 19.14, ѣкрашена ѣ полнехъ 21:7,

прнебнвають ѣ коньцѣхъ 122.17) угледањем на именице **ѣ*-промене;

– спорадично у инструменталу једине (спасемо се . нсѣкарѣстомъ гднномъ нашнедм 46:18, сѣднннтн се . с нанвншннедм коршомъ 138:4), генитиву (не ожесточннтѣ сарѣдаць кашнехъ 16.10, внднмъ небеса дѣла парста твонехъ 17:1, сѣтопе ногѣхъ мшнхъ 112.18), дативу (пшдан намъ рабомъ твонедм 52:14, мнрѣ твон дан нашнедм врнеменома 31:8), инструменталу (отѣворн мнлостъ са оцн нашнедм 30.3, сѣзашн мшнн ... полною 82:3, кѣзнн свондн хннехъ чннахъ 103:17) и локативу множине (нзѣлнта к мнлостъ ѣ ѣстнехъ твонехъ 20.3, нне мнра ѣ косѣтехъ монехъ 83:18, ако кѣсть неправада ѣ рѣкахъ монехъ 105.17) меке заменичко-придевске промене мушкога и средњега рода према одговарајућим облицима тврде промене.

ѣе \leftarrow е 1) У коренској морфеме *корен-* етимолошко /е/ прелази у секундарно /ѣ/, па потом на српском југозападу у дифтонг /ѣе/ (кшрнењ 71:11, ѣкшрнењнхъ 21.4, наспрам корена 69.3, кшрнење 20:8).¹⁹

2) Под утицајем венецијанског адстрата и(ли) далматског супстрата могло је доћи до појаве секундарног јата пред сонантом /р/ од вокала /е/, чак и у затвореном слогу, што је потврђено само у посуђеници лат. *tertia* (тнерѣтѣ 69:4, ткерѣтѣ 99:11).

е \leftarrow ѣ 1) Кратко јат иза сонанта /р/ спорадично прелази у вокал /е/ (времењ 36.9, згорешннн 37:10, обастрѣтѣ 83:8, сретенење 18.17).

2) Екавски рефлекс јата јавља се и у префиксу *нѣ-* као иницијалном сегменту неодређених заменичких прилога (некада 105.9 поред ннекада 84:14),

3) Напокон, и *Српски молишвеник* зна за извештан број лексичких екавизама (болежннннн 45:7, железѣннннн 28:2, засѣдѣнню 137.3, свѣтѣлшсть 75.12, телес 33.10, телесъ 37.11, 44:12, 55:4, хлѣбъ 50.10).

¹⁷ Уп. стсл. псалмтѣрѣ – Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.), *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, Москва, 1994, 556. Југозападно српско псалмтиеръ могло је бити извођено од грчког ψαλτήριον, или латинског *psalterium*.

¹⁸ Уп. стсл. пастѣрѣ – Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова, *Старославянский словарь*, 443.

¹⁹ Прасловенски лик се реконструираше као **koreny* – уп. Олег Трубачев (отв. ред.), *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 11: *kopsъ–*kotъna(ja)*, Москва 1984, 62–65.

у ← о 1) Адаптацијом посуђеница романско (венецијанско или далматско) /o/ спорадично се затвара у српско /y/ (девоцнџнѡмъ [итал. *devozione*] 76:12, доктѡр [итал. *dotto*] 8:17, окѡтѡбарѡ [*ottobre*] 9:1, ѡрѡсѡла [итал. *Orsola*] 9:8).²⁴

Наведене промене резултирале су формирањем стабилног вокалског троугла у коме је свака силабема предњег реда имала одговарајући парњак задњег реда (/i/ ~ /y/, /īe/ ~ /ȳo/, /e/ ~ /o/). Ипак, у време настанка *Српскої молиѡвеника* овај се систем почиње осипати – за разлику од стабилно позиционираног дифтонга /īe/ његов задњи парњак /ȳo/ почетком XVI столећа улази у завршну фазу монофтонгизације. Наиме, силабема /ȳo/, настала дифтонгизацијом старијег затвореног /o/ као континуанта /ɫ/ како би се обезбедила његова фонолошка посебност у позицији између високог /y/ и средњовиског /o/²⁵ монофтонгизује се асимилацијом друге отвореније компоненте према првој затворенијој дајући затворен резултат, тј. вокал /y/. Тај се процес прво дешава под краткоћом, а потом и под дужином.²⁶ Дифтоншко /īe/ као континуант затвореног /e/, тј. старосрпског јата било је знатно виталније од дифтоншког /ȳo/ вероватно због више учесталости јата у односу на вокално /ɫ/. Монофтонгизацијом задњег /ȳo/ ремети се системска равнотежа, што је један од битних разлога касније префонологизације предњег /īe/ под дужином у фонетску секвенцу [ije], а под краткоћом у [je]. У *Српском молиѡвенику* још увек нема трагова овој појави ни на ортографском ни на синтагматском плану.²⁷ Наиме, у овом споменику и дуго и кратко /īe/ бележи се диграмом <ѡ>, односно графичким комбинацијама <нѡ>, односно <нѣ> без јасних ограничења. С друге стране, издвајањем фонетске секвенце [je] као континуанта кратког /īe/ створио би се услов за реализовање јекавског јотовања, које у *Српском молиѡвенику* није потврђено.

3. Консонантизам. Промене српског исходишног консонантизма²⁸ у *Српском молиѡвенику* нису биле ни приближно тако далекосежне као оне у сфери вокализма. Консонантизам формиран у предисторијском периоду развоја српскога језика измењен је у свега три детаља, и то дефонологизацијом палаталног сонанта /r'/ и вероватном фонологизацијом звучних африката /s/, односно /ц/, преко романских посуђеница. Овај би се систем могао представити на следећи начин.

сонанти			опструенти		
в		м	п	б	ф
	л	р	т	д	
ј	љ	њ	ц	ѡ	з
			ћ	ђ	
			ч	ѡ	ш
			к	г	х

Све фонолошке јединице консонантског система воде порекло првенствено од идентичних јединица исходишног система, што није потребно посебно илустровати. Историјскофонолошки значај има, међутим, промена једне фонолошке јединице и(ли) фонетског низа у другу фонолошку јединицу, што се предочава дијахроним изводом.

р ← р' 1) У *Српском молиѡвенику* нема поузданих ортографских трагова чувања палаталног сонанта /r'/, што би упућивало на његово једначење с непалаталним /r/ (бѡранѡ 27:6, лазара 107:12, море 62:9, отворењ 103:16, пасѡтира 123.13, створена 29.17, царѡ 103.5;²⁹ цесара 29.18 и сл.).

²³ У зависности од тога да ли се ради о глаголу *измѡзати* или *измѡсти*, што није јасно из контекста, вокал /y/ може бити дуг или кратак.

²⁴ Уп. Žarko Mujačić, *Dalmatski elementi*, 308–310.

²⁵ Уп. Павле Ивић, *Расѡраве*, 384–385.

²⁶ Код Држића нема више трага старом дифтонгу /ȳo/ – уп. Marino Darsich, *Stracci di prose*, obuku 20:23, puk 27.7, sunze 3.5 и сл.

²⁷ Већ у записима Држићевих текстова из средине XVI столећа има назнака дефонологизације дифтоншког континуанта дугога јата на фонетску секвенцу [ije]. Наиме, мада се у овим записима континуант и дугог и кратког јата по правилу бележи графичком комбинацијом (ie), извесно је „да је Д. у доста великом броју случајева бројио дуго – као два слога у стиху” – Milan Rešetar, *Jezik Marina Držića*, Rad JAZU 248 (1933), 134.

²⁸ Уп. Павле Ивић, *Расѡраве*, 309, 615–616. О пореклу фонолошких јединица исходишног система в. *исѡо*, 618–619, с тим што треба имати у виду чињеницу да је у српском, тј. штокавском исходишном систему извршена предисторијска промена /t'/ > /h'/ (изузимајући групу [št'] у већини штокавских говора) и /d'/ > /h'/ (изузимајући групу [žd'] у већем делу штокавштине). *Српски молиѡвеник* показује притом одлике типичног старосрпског консонантизма, будући да осим промене /t'/ > /h'/ (обраћење 1:12, посѡвѡкена 21.2 и сл.) и /d'/ > /h'/ (госѡпоћино 3:12, порѡкѡње 6:11, мѡѡѡ 18.1, тѡѡнеѡ 18.17 и сл.) нема поуздане ортографске потврде за одступање од уобичајене штокавске измене [št'] у [шт] (карѡчење 1.11, навѡнење 3:12, проѡчење 12.6 и сл.). За рефлексацију групе [žd'] нема потврда. Управо стога Решетар истиче да је „међу старим дубров. споменицима, М[олитвени]к најконзеквентнији у погледу (примарног) гласа ѡ” – Милан Решетар, *Jezik српскої Молиѡвеника*, 197.

²⁹ „Меки падежни наставци или суфикси за творбу речи не морају ишчезнути у случају губљења мекоће р” – Павле Ивић, Вера Јерковић, *Правоиѡс срѡкохрѡајских ћирилских ѡвѡља и ѡисама XII и XIII века*, Нови Сад 1981, 66.

p ← ж 1) Фонетска секвенца [же] прелази у [ре] у старој партикули *же*, а по изузетку и у презенту глагола *моћи* (крь 16:5, нищоре 106:5, згодити не морецо 46:16).

h ← m 1) У посуђеницама /m/ спорадично прелази у /h/, чак супротно правилу о једначењу сугласника по месту творбе (контлантх 65.4, сетеньбарь 8.1, циньбалнх 28:15, щаньпано 138.14).

h ← л 1) У корену *знамен-* назално /h/ супституисано је ликвидом /л/ (*зламеньє* 9.18, *зламенована* 36.6, *зламенью* 36.9, *зламенвало* 118:14).

h ← n 1) По Решетаровом мишљењу италијанско /h/ прелази у српско /њ/ у српским изведеницама од глагола *manicare* (*сманькаше* 86:15, *поманькаю* 88.14).³⁰

b ← v 1) У именици *врѣме* иницијално /v/ спорадично прелази у /b/ (*врѣме* 76:1, *врѣме* 84.3, *наспрам врѣме* 33.1, *врѣмена* 65.3), што се тумачи потенцијалом сонанта /p/ „да изазове појаву оклузије у једној првобитној констриктиви”.³¹

f ← pv 1) Примарно несловенски лабиодентални фрикатив /f/ у српским речима могао је настати асимилацијом од сугласничке групе [пв] након испадања слабог полугласника, што је потврђено код глагола *уфати* и његове изведенице *уфање* (*уфати* 101.8, *уфающнхъ* 31:1, *уфаю* 42.13, *уфан* 117:5, *уфанья* 55:14, *уфаньє* 76:3 и сл.).³²

f ← f 1) Стабилан фонолошки статус фрикативном /f/ обезбеђују бројни романизми (*фелнчъ* 1:1, *фреварь* 2.1, *фахътно* 2:2, *нозеф* 3:6, *вонифацио* 5:1, *офитчє* 15.1, *аньтнфанн* 17.7, *фоньтано* 132.15 и сл.).

d ← ø 1) Сугласничка група [жр] разбија се убацивањем опструента /д/ (*ждрѣвн* 42:1).³³

ц ← ч 1) У старосрпској групи [чр] фонема /ч/ спорадично прелази у /ц/ (*царьвошь* 118.12, *царьленхъ* 75.18).

2) Романско /ч/ у посуђеницама спорадично је супституисано африкатом /ц/ под венецијанским утицајем (*виньценьцно* 1:9, *лхцннѧ* 11.17, *цецнлнѧ* 10:9, *цннацѡшь* 21:9, *феце* [итал. *feccia*] 114.5 и сл.).

s ← z 1) Присуство африкате /s/ може се условно илустровати италијанским посуђеницама у којима је – по Решетаровом мишљењу – изговарана ова фонема (*лазара* 107:12, *назаьреть* 66:1).³⁴

h ← jt 1) Сугласничка група [jt] даје /h/ као резултат прогресивног јотовања (*нмашь доѡн* 13.13, *доѡн хоѡхъ* 137.5, *мн допхъсѡтншь ... наѡн* 130.7, *остає поѡн* 117:17).

h ← jd 1) Африката /h/ прогресивним јотовањем настаје од групе [jd] (*доѡє* 113:6, *доѡхъ* 134:2, *доѡшоє* 134:13, *наѡшоє* 99.14, *наѡє* 132.1, *поѡє* 76.13, *проѡє* 132.8, *проѡшоє* 133:11).

ц ← ž 1) Алофонски статус [ц] добија једначењем сугласника по звучности као дистрибутивном последицом губљења слабог полугласника још у предисторијском периоду развоја српског консонантизма (*сарьѡє* 34.9, *сарьѡѡхъ* 34.11, *свндоѡчьѡшь* 75.9), да би му статус фонеме у *Српском молишвенику* обезбедиле романске посуђенице (*женарь* 1.1, *маж* 5.1, *жѡнь* 6.1, *жнганть* 18.15, *жнчнда* 127.2).³⁵

4. ЗАКЉУЧАК. Структура вокализма и консонантизма *Српској молишвеника* недвосмислено открива његову вернакуларну припадност источнохерцеговачком дијалекту с почетка XVI столећа, пре дедифтонгизације, односно дефонологизације јата, којом ће бити промењена структура вокалског троугла, и пре реализације новог и јекавског јотовања, којима се стварају услови

³⁰ Милан Решетар, *Језик српској Молишвеника*, 206–207. Уп. Marino Darsich, *Stracci di prose*, *niscro nam ne magna* 21.26.

³¹ Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти – њихова стиркутура и развој. Прва књига: Ојшња размайрања и шикоавско нарече*, Сремски Карловци – Нови Сад 1994, 142. Уп. Marino Darsich, *Stracci di prose*, *brieme ie kola vodit* 5.7.

³² Уп. стсл. пѡватн – Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова, *Старославянский словарь*, 557.

³³ Уп. стсл. жрѡвнн – В. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова, *Старославянский словарь*, 220–221.

³⁴ В. Милан Решетар, *Најсѡарија дубровачка ѡроза*, Београд 1952, 52. Од српских речи ова би се фонема можда могла тражити у лексемама *зѡра* 35.8 и *незерѡ* 124.1. Наиме, у овим речима африкату /s/ ортографски спецификује преписивач Држићевих драмских дела средином XVI столећа – уп. Marino Darsich, *Stracci di prose*, *prie зѡре* 15.20, *prit k iezeru* 3:28. Фонема /s/ и уколико се јавља у српским речима као континуант фрикативног /z/, везана је, дакле, за позиције у којима је од вокала /p/ одвојена једним вокалом – уп. Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти*, 142.

³⁵ О фонетској вредности графема ⟨ж⟩ и ⟨ч⟩ у романским посуђеницама в. Милан Решетар, *Језик српској Молишвеника*, 205.

за ширење система африката у делу херцеговачких говора. Осим тога, на основу низа говорних појединости, којима се, по правилу, не мења структура фонолошког система, али које дају специфичан вернакуларни тоналитет, јасно је да *Српски молићвеник* испољава особености дубровачког говора, чија је источнохерцеговачка дијалекатска основа бојена интензивним утицајем далматског супстрата и италијанског (првенствено венецијанског) адстрата.³⁶

Није, разуме се, ни могло бити другачије будући да је дероманизација примарно далматског града под Срђем текла управо под утицајем српског окружења. Ослањајући се на истраживања К. Јиричека, И. Синдик подвлачи да је управо жена била спона посредством које је дубровачко залеђе поступно језички асимиловало један примарно романски град, закључујући да је мешање словенског и романског елемента почело већ у X веку, те да властела у XIII веку већ говори оба језика, да би после 1296. године словенски елемент надвладао романски.³⁷ Језичка србизација града интензивира се од XIV столећа ширењем граница Републике Светог Влаха на српско приморје. Ваља се подсетити чињенице да је краљ Душан 22. јануара 1333. године уступио Дубровчанима цело приморје од Стона до Дубровника.³⁸ Уз плаћање одговарајуће новчане надокнаде (500 перпера годишњег трибута) Дубровник се обавезао „да ће дозволити слободно богослужење православном становништву које остаје на тој територији”, што је врло брзо било прекршено.³⁹ Крајем друге деценије XV столећа број српског живља (дакле, изворних говорника источнохерцеговачког дијалекта) додатно се повећава укључивањем Конавала у састав Републике. Наиме, Сандаљ Хранић Косача у јуну 1419. године

уступа свој део Конавала с људима и земљиштем Дубровнику (за 12 000 дуката и годишњи трибут од 500 перпера), да би им крајем маја 1420. године препустио и другу половину Конавала насилно преузету од властелске породице Павловића.⁴⁰ Ове етничке промене доприносиле су и социолингвистичким променама, па средином XV века рагузејску варијанту далматског језика говори само властела и то на већима и на суду.⁴¹ Паралелно с продором источнохерцеговачког дијалекта у Дубровник у граду се стабилизује и назив *lingua seruiana*. Свој источнохерцеговачки говор Дубровчани (укључујући разуме се и оне Србе који су се ширењем граница Републике на српско окружење нашли под њеним суверенитетом) називају српским језиком,⁴² те ни не чуди што Франческо Ратков Мицаловић и његови пословни партнери Петар Ђурђев Шушић и Ђуро Шушић код венецијанског штампара Ђорђа Русконија штампају *Officium beatae Mariae Virginis „in littera et idiomate Serviano”*. Овом је књигом ваљало задовољити побожне потребе католика српскога језика „*hic Ragusij et in partibus Seruie*”, па и духовне потребе етничких Срба који су након ширења Републике на област од Пелешца до Дубровника и на област Конавала – оставши без потпоре свог православног свештенства – прихватили верски идентитет града Светог Влаха.⁴³ Овим историјско-политичким, културолошким и језичким фактима србистика мора прилазити с научном озбиљношћу, што значи да их треба разматрати „без настојања да садашње друкчије околности вештачки пројигирамо у прошлост – а и без покушаја да у име некадашњице имплицирамо било шта у погледу садашњице”.⁴⁴ Овим Ивићевим речима тешко да би се шта могло додати или одузети.

³⁶ Романски супстрат, односно адстрат могао је фонолошки стабилизovati одређене алофоне, као што су [s], односно [ц], али су се сличне појаве дешавале и на осталим деловима српског језичког простора, под различитим језичким утицајима.

³⁷ Илија Синдик, *Дубровник и околина*, Српски етнографски зборник 38 (1926), 89–100.

³⁸ Уп. Сима Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 135.

³⁹ *Освајачка њолићка краља Душана*, Историја српскога народа, I, Од настаријих времена до Маричке битке (1371), Београд 1981, 512 (Божидар Ферјанчић).

⁴⁰ Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 247–248. После вишегодишњих турбуленција од средине априла 1452. године Конавли су, уз турско посредовање, у трајном поседу Дубровника – Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 303.

⁴¹ Žarko Mujačić, *Dalmatski elementi*, 340, 346.

⁴² Павле Ивић, *Изабрани ојледи II. Из историје српскохрватског језика*, Ниш 1991, 207–222.

⁴³ Уп. Божидар Ферјанчић, *Освајачка њолићка*, 512.

⁴⁴ Павле Ивић, *Изабрани ојледи*, 222.